

JENKOVA PRIPOVEDNA PROZA

(Razmerje med ljudsko godčevsko tradicijo in romantično literarno šolo)

Za Simonom Jenkom je ohranjenih petero pripovednih spisov v prozi; poleg splošno znanih »Spominov«, »Tilke« in »Jeprškega učitelja« iz leta 1858 še manj znana dijaška zgodbica »Kaznovana tercijalka« (Vaje 2) in »Predpustnica« iz celovškega bogoslovskega lista »Venec« (1857). Slovenska slovstvena veda je do danes navrgla vrsto tez o pobudah za nastanek in oblikovanje te proze, predvsem treh zgodb iz leta 1858: tako je npr. Prijatelj ugibal o Gogoljevem vplivu (»Plašč«) na »Jeprškega učitelja«; kasneje je Paternu hipotezo razširil in utemeljil v tezo, pri čemer je upošteval še sporednico med »Tilko« in »Ženitvijo«; zraven je isti avtor seveda takšna primerjanja dopolnil tudi z drugimi vidiki, tako je npr. čustvovno-tragično plast, ki predstavlja v takratnem razvoju slovenske epike novost, povezal z Jenkovim lirskega talentom oziroma s posrečeno kombinacijo pripovednega in lirskega daru pri njem; zelo znane ocene so tudi tiste o razmerju med romantičnimi »Spomini« na eni ter »Tilko« in »Jeprškim učiteljem« na drugi strani kot o razmerju, ki ga je pravzaprav povzročil Levstikov literarni program iz »Popotovanja« (gl. npr. Bernika). — Ne da bi se sistematičneje spuščali v te reči (primerjati bi morali vsaj še Slodnjaka in Pogačnika), moremo reči, da je slovenska literarna veda o Jenkovi pripovedni prozi pripravila vrsto bolj ali manj duhovitih, pronicljivih ocen in da potemtakem vprašanja nikakor ni puščala ob strani.

— Zdi pa se, da je v svojih ocenah le preveč ostajala pri obravnavi treh spisov iz SG in da je nekako zanemarila možnosti, ki jih za razumevanje Jenkove pripovedne proze, njenega tvorjenja pravzaprav, ponujata oba zgodnejša spisa, »Kaznovana tercijalka« in »Predpustnica«. Besedili resda razodevata mnogo začetništva, hkrati pa se po svojem govornem obnašanju do pripovedovanega sveta temeljito ločita od ostalih, kasnejših treh tekstov. Vprašanja, ki se s tem v zvezi ponujajo, so nekako samoposebna, preprosta: Od kod razlika med eno in drugo pripovedno prozo, kje so Jenku vzori za prve pripovedne spise, kaj je pogojevalo prehod iz ene kvalitete v drugo, iz »Predpustnice« v »Tilko«?

1. — Na prvi pogled gre za dve preprosti, naivno komični zgodbici, polni poudarjene položajne smešnosti: ena o sitni in tercijalski študentovski materi, ki si jo njeni nabriti dijaški podnajemniki za vse njeno grdo obnašanje temeljito privoščijo — v cerkvi, kamor hodi navsezgodaj glasno kazat svojo velikansko pobožnost, jo z božjim glasom pokarajo zaradi njene ubijalske strasti do bolh (torej gre za prednico kasnejše in bolj znane Ignacije Kanacije Frana Milčinskega — zgodba je prejkoslej morala živeti v ljudskem izročilu); druga o nekakšnem butalskem lovu na vaškega fakina, ki ga vaščani pod razbojniško firmo zapro v »kišto« in pompozno odpeljejo v Ljubljano, kjer naj bi ga obesili, uspešnim lovcem pa podelili že dolgo razpisane nagrade; ko se jim spotoma zaboj po nesreči odpre, plane ven zajec, ki ga je falot s pomočjo svoje sestre vanj umestil namesto sebe; potem se vsi križajo od te coprnije.

Način pripovedovanja je nekako brezoseben, ravnanje s pripovedovanimi osebamí močno sorodno pridigarško eksemplíchnemu — te osebe so le uboge figure, ki jih vsemogočni pripovedovalec preprosto razpostavlja v kar se da nazorne, neusmiljeno komíčne položaje (od pridigarstva loči pripovedovalca za ta del le drugačen ideološki in emocionalni učinek); nikjer sledu o kakšnem motrenju skrite notranjosti pripovedovanih oseb in potemtakem tudi ne o sočustvovanju ali odpiranju tragičnih razsežnosti, še manj o lirizmu — vse ena sama gruntarsko trda, groba, neusmiljena šala, pri čemer se kajpada hipoma spomnimo ustrezne Jenkove opredelitve ljudske šale v kasnejšem »Jeprškem učitelju«: »Zakaj je našemu narodu šala tako razžaljiva in neusmiljena (narodne zabavljice so tega priča) in zakaj dobrovoljna, nedolžna šala toliko bolj jedka?« Podobno Levstik: »Ljudstvo je v šalah robato...« — V Jenkovi zgodnji »Predpustnici« pa beremo celo iz nežnih ženskih ust takle pogovor: »Ah!« je rekla Kopitarica, »tega bojo pa gotovo obesili, takrat grem pa na vsako vižo v Ljubljano, jaz kaj takega nisem še nikoli videla.« »Mama, mene bote tudi s seboj vzeli!« se mala hčerka pri priči oglasi. »Jaz pa mislim,« pravi druga, kakih šestnajst let stara Kopitarjeva hči, »da mu bojo gotovo popred roke ali pa roke in noge posekali, preden ga bojo obesili, kajne Tinče?« — Tu torej robata, »neusmiljena« šala, tam, le malo kasneje, Jenkova lastna opredelitev takšne šale kot značilno ljudske. — Logika je jasna in daje misliti, da je mlademu Jenku mogel eden prvih pripovednih vzorov biti poseben primer ljudske pripovedi, ljudska šala, zabavljica in njen način pripovedovanja.

O obstoju in obliki tovrstne ljudske pripovedi moremo sklepati vsaj po dveh slovstvenih pojavih iz tistega časa. — Najprej so to šaljive zgodbe v takratnem slovenskem časopisju, nekajkrat celo naslovljene kot »predpustnice«; prim. npr. »Predpustnico« v Novicah 1853, nekakšno grobo šaljivo zgodbo o ponesrečeni ženitvi med dvema nepridipravoma in lenobama, Uršo Napoto in Antonom Zmikovcem. Vse te zgodbe povrsti so preveč folklorizirane (npr. »Strah je po sredi votel, po krajeh ga pa nič ni«, N 1846) in hkrati lokalno konkretizirane, da bi jih mogli odpraviti z enostavno kretnjo o njihovi mednarodni razširjenosti po bulvarskem tisku. V slovenske časnike so jih prejkone pošiljali različni dopisniki in zapisovalci, ki so jih zajemali bodisi iz aktualnega dogajanja (prim. npr. šaljivo zajedljiva poročila o drevesnih svetnikih pa o »čudežnih« tercialskih zamaknjenjih tipa vodiška Johanca) bodisi iz ljudske pripovedne tradicije, ki je najbrže ob različnih priložnostih reproducirala različne vrste pripovedovanja (v predpustu bržkone predvsem šaljive »predpustnice«).

Drugič: Da je ustrezna pripovedna tradicija obstajala, pa nam zgovorno in izrecno sporoča sicer eden redkih, pa sistematičnih popisov živih oblik slovenske ljudske slovstvene tvornosti iz tistega časa, Matije Majarja Ziljskega članek »Nekaj od Slovincov«, objavljen v Novicah 1844 in ponatisnjen v Ljubljanskem časniku 1851.

Majar pravi tam med drugim namreč tudi tole: Pri luščenju koruze in ob podobnih priložnostih si Slovenci vsemogoče reči pripovedujejo, »kadar kake lepe povesti ali kako godcovo, ali pa zapoje kako pesmico, tudi začnejo si kdaj pravi molitvice, ali pa od starih časov, od turške vojske pod Lavdonom, ali pod kraljem Matjažem (Mathias Corvin), ali pa pogovarjajo se celo od davnih časov,

kako je bilo, ko Slovenci še niso bili kristjani, ko so še svojo vero imeli, ko so še slovenske Sibile živele in ljudi učile. Vse to znajo iz glave pripovedovati.« »Njihove povesti so lepe; ne najdeš jih v nemških, ne v latinskih, ne v grških bukvah.« — V uho se iz tega opisa zapiči uvodna in s tem nekako poudarjena omemba »kake godcove«. Te »godcove« pa Majer potem še natančneje opredeljuje: »Smešne pripovedke se imenujejo godcove in to za tega voljo, ker jih pri svatbah ali ženitvah besednik, obično kak godec pove, da je kaj za smeh.«

Nadvse zanimiv za naše opazovanje se zdi tudi primer za takšno »godcovo«, kakršnega je zapisal Majar, češ da je reč slišal na Koroškem; ta primer ni nič drugega kakor tista znamenita anekdota o »prekletih grabljah«, kasnejšem dežmanskem emblemu odpadništva: o kmečkem fantu, ki je šel v šole, pa se potem doma na počitnicah dela finega, češ da zna samo še nemški in za vsako figo gosposko vpraša, kako da se imenuje po slovensko; tako tudi za grablje: Wie hasst dos Ding af windisch? vendar jim pri tem po nesreči stopi na zobe, grablje ga lopnejo po nosu, on pa od bolečine zatuli »Preklete grablje!« — Primer namreč pravi, da je bil tematski izbor »godcovih« zgodb zelo različen, prilagodljiv in aktualistično odprt: da se torej ni omejeval le na sporočene šale, ki so bile npr. tematsko prilagojene predpustni, to je največkrat ženitovanjski priložnosti (kakor npr. »Predpustnica« o ponesrečeni svatbi med Uršo Napoto in Antonom Zmikovcem), marveč da so se ob starih izročilnih zgodbah zmenjavale ali vsaj snovno variirale mnoge dnevne, lahko da že kar politične šale; repertoar torej, ki je bil močno prilagodljiv sprotnemu razpoloženju in sprotnim potrebam kmečkega občinstva. — V obeh Jenkovih zgodnjih zgodbah bi skozi takšno prizmo torej mogli videti dva temeljna tipa ustrezne proze: na eni strani prastara šala o »mačku v žaklju«, na drugi je morala tudi dijaška burka o kaznovani tercialki močno goditi kmečki očetovsko-materinski publiki, s svojo poanto o nabritosti kmečkih šolarskih nadobudnikov zoper mestno ošabnost tudi kmečko-stanovskim ušesom nasploh.

Zoper snovno odprtost pa je po drugi strani prav gotovo obstajala slogovna zaprtost: trden tradicionalizem z govornim oziroma pripovednim načinom, ki je bil prav tako prilagojen mentalitetnemu prerezu preprostega kmečkega občinstva. Kakor smo že opozorili, sta za to občinstvo hkrati Jenko in Levstik ugotavljala, kako da je rado v šalah robato, trdo, neusmiljeno; povrh najbrže ljubi tovrstna publika tudi konkretno razvidnost, oprijemljivost, jasno gibanje v tendenco in pod. — Naš takratni kmet je spričo stoletne zgodovinske zatiranosti zelo pogosto, če ne kar stalno potreboval priložnost za kompenzativna sproščanja svojih socialnovrednostnih občutij — najlaže pač ob tistih in takšnih revah, ki so bile še bolj družbeno in človeško nemočne od njega samega; pri tem je prav gotovo nekaj robatosti in brezčutnosti kanilo tudi iz njegovega večnega stika z naravo, z njenim brezosebnim redom neusmiljenega odbiranja ter upropaščanja manjvrednega. Skratka, če naj so te zgodbe hotele doseči ustrezen učinek, so morale zelo dosledno upoštevati posebnosti občinstva, ki so mu bile namenjene: od tod, torej od konstantnosti občinstva, njihova slogovna oziroma žanrska stalnost. — Kakor hitro bi se začel godec sočustvujoče spogledovati z nesrečno, boguvpijočo notranjostjo kakšnega klavirno smešnega kljukca, iz katerega se je sicer neusmiljeno norčeval, kakor hitro bi začel reči na ta način komplicirati, bi se začela poanta megliti, razvidnost bi se krhala, občutek večvrednosti v poslušalcu bi se porazgubil in publika bi rekla »Hvala lepa!«, če ne še kaj hujšega.

— Mislim, da je namen teh nekaj zapažanj jasen: nekatere opazne lastnosti Jenkove zgodnje pripovedne proze nas ob navedenih opozorilih bližajo sklepu, da je eden prvih vzorov pri nastajanju Jenkove pripovedne proze morala biti šaljiva ljudska zgodba, tkim. godčevska, torej neke vrste subliterarna oz. literarno nepriznana slovstvena tradicija, kakršno v verzificirani obliki poznamo iz Knoblove zbirke leta 1801, — ali pa danes — skoraj dve sto let po Knoblu — modificirano v inštituciji tkim. humorista, kakršen spremlja sleherni boljši »narodno zabavni ansambel« (npr. Franci Košir, humorist Matija in dr.)

2. — Glede na žanrsko stalnost, ki izvira iz razmerja do publike, bi mogli sklepati dalje, da je spremembo znotraj takšnega tipa pripovedne proze zmogla povzročiti samo bistvena sprememba občinstva. Samo tip bralca, ki pred brezpogojno zabavo ceni posameznikovo notranjo svobodo ali individualno čustvovanje, ki je hkrati že tudi malce preko domače ograje, revščine in družbene zatrtosti, torej socialno emancipiran, razgledan po neeshatološko pojmovanem svetu, bi se mogoče prizadeto (demokratično) pozanimal tudi za drugo plat medalje, za traagično človečnost, ki se morda skriva za komičnim pročeljem.

Prav takšen tip bralca pa se je v tistih letih na Slovenskem v resnici naglo širil. Hkrati z oblikovanjem slovenskega narodnega meščanstva kot gospodarske, politične in kulturne moči se je tvoril tudi estetsko ideološki model slovenskega meščanskega salona kot posebnega, na novo nastajajočega razmerja med umetniškim ustvarjalcem in občinstvom. V takratni publicistiki najdemo vrsto sledov o izrecnem upoštevanju tovrstnega novega bralca. Tako Anton Janežič že na začetku svoje »Slovenske bčele« (1851, št. 2—3), ko dela reklamo za ustanavljanje slovenske matice, ugotavlja, da je sicer rodoljubov še kar veliko, samo da so še vsi mladi in revni (gre za nadvse zanimivo opredelitev ene začetnih stopenj formiranja nacionalnega kapitala!) in da potemtakem zaenkrat kaj več ko po 3—4 gld ne zmorejo deti na stran za podporo slovenski kulturni dejavnosti. — Ali pa »Novice gospodarske, obertnijske in narodske«, ki za Silvestra 1856 objavljajo v »pogovorih vredništva« (str. 422) zanimivo samoopredelitev: »Napačna misel pa je ta, v kateri je še mnogo naših rojakov zapopadenih, da slovenski časniki in knjige so namenjene le preprostemu ljudstvu na kmetih. Kdor je take misli navdan, ne želi svojemu maternemu jeziku tiste veljave, ki mu gre pred svetom in Bogom, in če bomo sami svoj jezik tako silili za peč, se ne smemo čuditi, ako se mu ne godi drugač od druge strani. Mi za svoj del smo bili zmeraj čez to ograjo, in mnogo reči, ki jih pišemo in natiskujemo, ne mislimo, da jih pišemo za dekline in hlapce.«

Torej je ena izmed poglavitnih osnov za morebitno estetsko prekvalifikacijo godčevskega epskega izročila tisti čas že obstajala, ali pa se je vsaj že odločno oblikovala. V tej zvezi je prav gotovo primerno poudariti, da predstavlja prav tretja Jenkova pripovedna proza »Spomini« najbrže prvo izrecno upovedenje novega tipa (izobraženskega) pripovedno-poslušalskega kroga v slovenskem slovstvu. Poprej je ta krog obstajal iz dušnopastirskega — verniškega razmerja, ko je župnik kot olimpski vsevednež (pripovedovalec) in zastopnik božji s prižnice dol spuščal na sklonjene, molčeče in malovredne faranske glave božje nauke in zglede, — ali pa iz folklorno zaokroženega, koruzo luščечеega kmetiskega poslušalstva ter vsevedno zgovornih dedov in babic. Zdaj tvorita ta krog naen-

krat dva izobraženca: popotni dijak, ki mu čudno in prav nič versko poučno zgodbo svojega zasebnega življenja pripoveduje upokojen duhovnik, gostitelj. — Duhovnik je stopil z lece, kjer je literarno deloval še za Ciglerja, opazil je zanimivejšega poslušalca, ki ga ne bo treba krmiti z božjimi in posvetnimi nauki — lahko se mu bo potožil, skupaj z njim srhljivo užival ob skrivnostnih in usodnih zapletih, ki jih mimo božje previdnosti človeku prinaša življenje.

V »Spominih« pripovedovano zgodbo fiktivno zapisuje fiktivni dijak-poslušalec z besedami: »Naj jih tebi, dragi bravec, pripovedujem, kolikor mogoče, s tistimi besedami, s katerimi jih je (on) meni,« potemtakem je zagotovljen tudi govorni način in usmerjenost pripovednega zanimanja, kakršna sta značilna za izobraženca. — In ta način je temeljito drugačen od ljudskega. Predvsem se npr. ne prvo- ne drugostopenjskemu pripovedovalcu nikamor ne mudi. Če je še v »Predpustnici« pripovedovalec nastavek opisovanja zaključil z enostavno kratico »i.t.d.« (pa si bralec predstavlja, kakor veš in znaš, važno je hiteti v konec), se v »Spominih« že kar na začetku z dolgimi pogledi ustavlja na Ciganki: »Bila je to ena tistih podob, ki se v gorkejših mesecih pogostoma vidijo po naših gozdovih, le da po njeni podobi soditi, je bila prave azijske rodovine in ne iz tistih, katerih so se nekatere tudi med našim ljudstvom rodile. Priletna ženska, pa visoke in tanke rasti in suhih udov je bila pokrita s cunjami, ki so nekaj na gosposko, nekaj na kmečko obleko opominjevale. Cela podoba bi ne bila nič kaj grda, ko bi je ne bila nesnaga pačila in nemarnost v laseh, ki so se od zatemnela obraza tako odlikovali s svojo črnoto, kakor nasproti dve vrsti zdravih zob s svojo beloto. Še ne zmeni se babuza, ko pred njo obstojim . . . , ampak mirno sedi, komolca na stegna oprta, drži z obema rokama pipo ter tako zadovoljno kadi venomer . . .« — Iz opisa je razvidno, da babnica pripovedovalca ne zanima več kot posplošena ciganska postava, kot normirana kurja tatvina, za katero si je treba samo še izmisliti kar se da smešno stisko, pa je stvar opravljena, marveč ga zanima kot neponovljiva posameznica. Gre za značilen simptom meščansko romantične ideologije o organski mnogoličnosti sveta ter o pomenu individualnega v njem; ideja najde malo kasneje v tekstu tudi značilno premo označitevno formulo, daleč od ciglerjanstva: »Pa če ima vsak človek svojo zvezdo?« — Tamle gori na nebu ne, tule notri v srcu jo ima: imenuj jo pamet ali čut, ali kakor hočeš; ta ima več zapovedovati čez tvoja dejanja kakor pa ti mrzli svetovi tu gori.« Smisel besed je še poudarjen, če upoštevamo, da so prišle iz duhovniških (čeprav upokojenih) ust.

Poudarjanje človekove individualnosti je razvidno tudi iz posamičnih motivacijskih verig, ki so izrazito psihologizirane. Mlinarjev Janez, ki je s polenom skora rjda ubil svojega ljubezenskega tekmeča, razlaga npr. svoje dejanje: »Ne morem reči, da bi me bila jeza premagala, tudi ne, da mi je bilo namenjeno, ker namenjenu človeku drugega ni kot smrt; bila je vraža, ali če rajši tako slišiš, sleparija.« Ciganka mu je z vedeževalskimi ukanami vtepla v glavo, da se mu bo še tisti večer nagla jeza nad tekmečem razlila. »V mojo sramoto moram reči, da so se me njene besede prijele in kakor senca človeka me niso zapustile. Vsake sorte sem poskušal misliti, pa vse zastonj. Bolj kot mi je misel po glavi hodila, bolj se me je polastila, bolj se mi je dozdevalo, da se je v mojih možganih rodila . . .« »... Neki notranji glas je opominjal se spat podati; vendar izgovor

pred samim seboj se mi je zdel, ko se spomnim, da sem dopoldne slamo iz postelje postlal in da bi si torej še postljati ali pa drugod ležišče iskati moral. Zavijem se v kožuh in stopam počasi po klancu proti vasi. Tako nekako dobro pri srcu se mi je zdelo, da se je nebo preobleklo. Ko grem mimo vaše drvarnice, poberem poleno in kakor bi se z njim skušal, ga sučem v desnici; kar zaslišim smeh pod oknom. Storil sem, kar ti je znano. Toliko se spominjam, da sem poleno, ko je že letelo, nazaj želel.« Itd. — Kakor pripoveduje to, nabrže prvo samoopazovanje v slovenski pripovedni literaturi, je bil razlog, motivacija za enega ključnih dogodkov povesti izrazito psihološke narave: sorazmerno zamotan in soodvisen enkratni spreplet erotike, sugestije, avtosugestije, zavestnih in podzavestnih vzgibov.

In končno je mentaliteta novega pripovedovalsko-bralskega kroga razvidna kar iz gole govorne formulacije. Dejstvo, da sta se fant in dekle zaljubila, sporoča pripovedovalec takole: »Ne vem, od kdaj je bilo nasprotno (tj. vzajemno, op. M. K.) nagnjenje med njim in mojo sestro Mico; le toliko vem, da je bilo tačas visoko stopnjo doseglo...« Kmetškemu poslušalcu bi moral enostavno reči, da sta se imela rada, sicer bi pljunil nad zmešnjavo olikanega jezika.

— Če povzamemo, potem naj bi bila iz »Spominov« razvidna nova, značilna meščanska pripovedna situacija z vsemi posledicami za slog in zgodbo. Najbrže da je kot literatura resda pognala iz seznanjanja z literarno romantično Evropo, uveljavil, spodbudil pa jo je hkrati slovenski meščanski salon, ki se je iz umljivih svetovljanskih teženj začel ozirati preko kranjskih meja.

3. — Ko potem pogled slovenske godčevske pripovedne avtohtonosti in pogled svetovljansko tvorečega se slovenskega meščanstva hkrati upremo v najzanimivejši plod Jenkovega proznega pripovedovanja, v »Tilko« in »Jeprškega učitelja«, ni mogoče mimo ugotovitve, da sta se v teh dveh besedilih obe kvaliteti združeno prekrasili v novo pripovedno strukturo.

Odpišimo »meščanski«, psihološki, svetovljanski, sočustvujoči, lirski vidik in že stojita pred nami dve zabavni kreaturici, kakršni sta bili kot družbeno zgodovinski pojav godčevskemu šaljivcu gotovo pogostna in hvaležna snov, hkrati pa tudi najmanj nevarni in tudi sicer najbrže že na kmečkih jeziki: en ješč prismsuk, ki ga oče nažene ženit se, pa ga pri njegovem neodločnem oprezanju izza drvarnice v obče veselje opazijo nevestini domači, nakar zgubi še tisto malo poguma, ki ga je dotlej trudoma nabral, tako da pobegne; in en učiteljski nebodigatreba, ki šteje knjige na vago, goji loterijske pajke in ustrezne upe ter ga sploh lomi, dokler je ne skupi. V obeh je najbrže mogoče videti tipičen sižé godčevske zgodbe, poln položajne komike ter robatega posmeha. In spet se en tip prekriva s prastaro predpusno, ženitovanjsko tematiko, medtem ko je drugi v mnogočem aktualiziran.

Toda podrobna pripovedna realizacija obeh je popolnoma drugačna. — Medtem ko v »Kaznovani tercijalki« in v »Predpusnici« ni osebno profiliranega pripovedovalca, tako da je pripovedovalec kvečjemu bolj ali manj brezosebna transmisija med ljudsko razširjeno zgodbo ter bralcem, gre pri novem Jenku za izrazito osebnostno oblikovanega, izdelanega, cenečega pripovednika. Ta tudi vsak hip s svojimi ocenami in razlagami vstopa v lastno mimezis sveta in ljudi. — Kljub

komičnosti jeprškega šolmoštra, o katerem bo povedal zgodbo, pazljivejšemu bralcu že kar na začetku izrecno opredeli svoj odnos do te osebe: »V razjasnjenje moram pristaviti, da njemu, ki sem ga jaz učitelja imenoval, marsikdo v vasi ni drugače rekal kakor mežnar.« Torej je pripovedovalčev odnos mnogo spoštljivejši, drugačen od siceršnjega, epsko gostoljubnejši; učitelja neče v isti sapi z ljudstvom imenovati mežnarja. Takšen, »drugačen« odnos kajpada tudi ne more pritegniti robato posmehljivemu obnašanju preprostega, nepismenega človeka do smešne šolmaštrske reve. Nasprotno: na koncu si za učitelja celo izmisli zadoščenje; ko že za živega ni mogel blizu kmetsko trdosrčnim zafrkljivcem, jih učitelj prihaja strašiti vsaj po smrti, in to pri najhujšem, najbolj strupenem svojem nasprotniku med gruntarji: »Dekla, ki je ni bilo nikakor pripraviti, da bi dalje na vrhu spala, je pripovedovala, da se je slišalo, kakor bi kdo bukve ali kaj enakega po tleh metal, da je nazadnje zagrmelo, kakor bi kdo poskočil in da potem je vse potihnilo.« Strašenje je potem trajalo vse dotlej, dokler se ni hišni gospodar oddolžil s plačano mašo(!), rajnkega ubožni gospodinji pa poplačal učiteljeve dolgove. Končno se zgodi celo to, da dobi pokojni šolmošter kot prvi Jeprčan kamnit spomenik na sicer brezimnem pokopališču. Z malo soli si je lahko ob takšnem koncu predstavljati simptom-simbol pohoda slovenskega meščanstva iz nezgodovinskosti v znano, poimenovano zgodovinskost.

Na vsak način pa je pripovedovalec s takšnim koncem izrazil naklonjenost potencialnemu družbenemu sodruhu, nekakšnemu obubožanemu, čudaškemu predhodniku slovenskega intelektualiziranega meščana, o katerega mučnih začetkih družbenega uveljavljanja obstaja dovolj enako mučnih pričevanj. (Med njimi najbrže ni najmanj nazorna tista zabavno-grenka pravica, da je smel tak vaški učitelj enkrat na leto, ponavadi na novega leta dan, s kora nad polno cerkvijo zapeti v potu lastnega obraza zloženo pesem o težavah, ki jih ima s preživljanjem, bero in kmečkim stiskaštvom:

Če se zmislim na težkoče,
na ciganski zdajnji svet,
tak od jeze mi je vroče,
da sem šolnik telko let.

Kaj jaz moram vse trpeti,
pa mi nihče nič ne da,
moram tak kak pes živeti
poleg truda svojega.

(Prim. Fr. Kotnik, Slovenske starožitnosti, 1943; o Ignacu Petriču, 1823-84))

Ustrezna ocena postane še verjetnejša, če pripovedovalčev odnos do učitelja primerjamo z njegovim razmerjem do telebanastega kmečkega ženina Tilke. Temu drugemu ne zaranžira nikakršnega zadoščenja. Pripovedovalec se ob njem očitno počuti toliko družbeno vzvišenega in neodvisnega, da se svobodno, brez sence (stanovske) ogroženosti ponorčuje iz njega, pa čeprav si ga sproti ogleduje tudi navznoter. Zato je pripovednik to pot v resnici »dobrodušen, sicer nekoliko komičen mestni opazovalec«, kakor je mogoče brati v literarni zgodovini (Slodnjak).

Prav spričo takšne svobodnosti se v »Tilki« pojavljajo tudi obilni sledovi salonske konferanse, nezavrtega duhovičenja s publiko, prвина torej, ki je še izrazi-teje razvidna pri Mencingerju ali osamosvojena v Zarnikovi feljtonistiki, v debelejših ali tanjših plasteh pa pravzaprav pri vseh vajevcih. Družabni pripovedo-

valec s kraml javnim komentarjem zabava salonske dame: kajpada ob zgodbi, pa vendarle docela mimo njenih potreb: »Da pa pipa veliko k dovršenemu možu pripomore, tega je bil tako prepričan, da smemo upati, da mu nihče njegovih prijateljev tega ne bo ometaval. Kakor smo tedaj rekli, on vzame pipo v levico, z desnico pa prinese pest tobaka iz žepa. Da bi jo bil tako ročno in neskrbno naltlačil kakor njegov oče po navadi, tega ne morem zagotoviti radovednih bravcev; omeniti pa jim moram njegovo genialno misel, da je namreč, tobaka ne stresati, slamnik držal pod pipo in jo tako brez potrate napolnil — misel, katera v ekonomičnem oziru gotovo zasluži, da bi se po časnikih razglasila in priporočila vsem mladim ljudem, ki si kot začetniki v kajenju mehurjev še niso preskrbeli« (prim. nekmečko leksiko, pa tudi nekakšen družabni klepet, ki se kot ton pripovedovanja sprosti v sporočanju sicer kar se da nepomembnega dejstva — Tilkinega basanja pipe). — Ko mora opisati Tilkovo zunanjščino, pravi, da ima »rdečo svilen ruto, estetično v klobašo zvito.« Čista salonsko družabna konferansa je npr. takle vstavek: »Če nebesa nam Slovencem kdaj milost skažejo in nam kakega filozofa pošljejo, nam bo ta tudi gotovo to milost skazal, da bo psihologično objasniti, zakaj da Tilka, preden se je šel ženiti, ni mogel ne jesti ne pri miru sedeti.« Poslušalstvo slovenskega narodnega salona in njegovo zanimanje je razvidno dalje iz formulacije: »Tilka vendar, v hvalo mu bodi rečeno, da je on kot prvi rodoljub narodne šege po vrednosti spoštoval, se ne peča za materin opomin...« Ali pa: »Iz ust se zasliši glas, ki je v vseh do sedaj znanih jezikih to, kar naši slovničarji medmet imenujejo, katerega glasa vendar nobeden njih še ni zapisal, ker ne a ne e ga popolnoma ne zaznamujeta.« In tako naprej. V enako simptomatiko gre navsezadnje tudi konec. V rekle »za eden las je manjkalo pa bi se oženil« pač ne moremo videti le »folklornega zarodka povesti«, kakor je mogoče brati v slovenski literarni zgodovini, če pa ta pregovor v tekstu obstaja le kot drugotna slovenska vzporednica latinskemu verzu »in magnis voluisse sat est« rimskega elegika Seksta Properca — in je slovenski presad iz latinščine pač le duhovita salonska figura (pač pa s svojo ženitovanjsko priredbo navezuje na osnovni siž, ki pa je najbrže v resnici zajet iz prastarega ljudskega in siceršnjega izročila).

— Izid pričujočega opazovanja bi potemtakem izkazal takšne shematično upreproščeno podobo Jenkove pripovedne proze in njenega razvoja: 1.) začetne pobude in vzore je najbrže Jenko črpal iz slovenske ljudske šaljivke (godčevske zgodbe); stopnja neposredne zveze s to epiko je razvidna iz obeh zgodnejših proznopripovednih spisov. 2.) Stopnjo najožje zveze z evropsko romantiko, zlasti na ravni fabuliranja in karakteriziranja, je najti v »Spominih«. Premik v novo kvaliteto je uspel le v najtesnejši zvezi s formiranjem slovenskega meščanskega salona, ki je za slovensko rabo poudaril nekatere standardne, temeljne postavke meščanske ideologije, predvsem suverenost in s tem spoštovanje posameznika. 3.) Križanje obeh omenjenih iztočnic je — najbrže ob delnem sekundiranju ustreznih evropskih slovstvenih vzorov (Gogolj) — povzročilo rojstvo nove, v slovenski literarni vedi najbolj cenjene kvalitete v Jenkovi pripovedni prozi.

Iz takšne perspektive je torej predvsem poudarjena začetna slovenska samoniklost te proze oziroma tista avtohtona osnova, na d katero je šele mogoče govoriti o eventualnem vplivanju teh ali onih evropskih vzorov, teh ali onih literarnih programov.